

Változócsillagok

RV Tauri változócsillagok

Definíció: Radiálisan pulzáló szuperóriások, színekük maximumban F–G, minimumban K–M. A fénygörbe alakja egy dupla hullám alternáló fő- és másodminimumokkal; ezek mélysége változó, így főminimumból lehet mellékminimum és fordítva. A fényváltozás amplitúdója V-ben elérheti a 3–4 magnitúdót is. Két főminimum között a távolság (a „formális periódus”) 30 és 150 nap között van.

1. Történetük

Az első RV Tauri változót *E. Pigott* fedezte fel még a 18. században (1795). Ez volt a tizenkettedikként megtalált változócsillag (a P Cyg-et is beleszámítva): az R Scuti, a legfényesebb és a legkevésbé tipikus RV Tauri csillag. A múlt században további négy RV Tauri változót fedeztek fel: R Sge (1861, *J. Baxendell*), U Mon (1879, *B. A. Gould*), RU Cen (1896, *J. C. Kapteyn*) és V825 Ara (1898, *S. I. Bailey*). Magát az RV Taurit csak 1905-ben találta meg *L. Ceraski*.

RV Tauri változókról nyilván nem lehetett beszélni a névadó csillag felfedezése előtt. Sőt, a pulzációelmélet is csak *H. Shapley* és *A. S. Eddington* munkái után vált ismertté és elfogadottá az 1910-es években. Így nem meglepő, hogy eleinte ezeket a csillagokat fedési változóknak (β Lyrae típus) vélték. *F. H. Seares* volt az első, aki észrevette az R Sge, V Vul és az RV Tau hasonlóságát és a β Lyr-től való különbözőségüket. Amennyire meg tudtam állapítani, *S. Enebo* használta először az „RV Tauri típus” kifejezést 1912-ben. A típust a 20-as évek végén *B. P. Geraszimovics* definiálta, s ez teljesen megegyezik a jelenlegi definíció fotometriai részével.

Jelenleg 125 csillagot tartanak RV Tauri változóknak, de ezekből sok biztosan nem az. A GCVS számos csillagot klasszifikál RV Taurinak M színképpel és 200–300 napos periódussal, pedig ezek nem teljesítik a definíció követelményeit. Valószínűbb, hogy e csillagok vörös szíregeológus változók.

2. Fényváltozás

Az 1. ábra öt RV Tauri változó fénygörbéjét mutatja. A fotoelektromos észlelések Piszkéstetőn, az 1 m-es és 50 cm-es távcsővel és a Szabadság-hegyen, a 60 cm-es távcsővel készültek. Az AC Her, az R Sge és a V Vul valószínűleg minden amatőr csillagász számára jól ismert (és szívüknek kedves!). Ez az öt csillag jól mutatja a különféle RV Tauri fénygörbéket. Az AC Her és az R Sge szabályos, „tankönyvbe illő” csillag. A V Vul másodminimuma nagyon kicsi, míg az SS Gem-nél a két minimum elég hasonló. A TW Cam erősen változtatja a fénygörbe alakját, a szórás ezért nagyobb. A régi vizuális észlelések szerint ezek a jellemzők nem állandók: pl. a V Vul-nál a két minimum egyenlő mélységű volt a század elején.

Szutor Péter üstököszerű objektuma. A felső kép 1991. okt. 29-én, az alsó dec. 3-án készült, 2,8/180-as teleobjektívvel, Fuji Neopan 1600 filmre, 2 perces expozícióval. A diffúz foltot nyilak jelölik.

Az Androméda-köd -- négy különböző fotón

Balra Szeiber Károly felvétele (1989.07.07., 23 perces expozíció Ilford HP 5-re, 4/300-as Sonnarral)

Balra lent Gieler Zoltán fotója (1991.09.08., 12 perces expozíció Fortepan 400-ra, 4,5/300-as Tair teleobjektívvel)

Jobbra lent Iskum József M31-felvételén egy kb. 0 magnitúdós meteor is látható (1987.07.23. 00:57-01:12 UT, ORWO NP 27 film, 1,8/80-as Pancolar objektív)

M31: Szutor Péter fotója 250/1500-as
Newton-reflektorral készült, Fuji
Neopan 1600 filmre, 8 perces
expozícióval

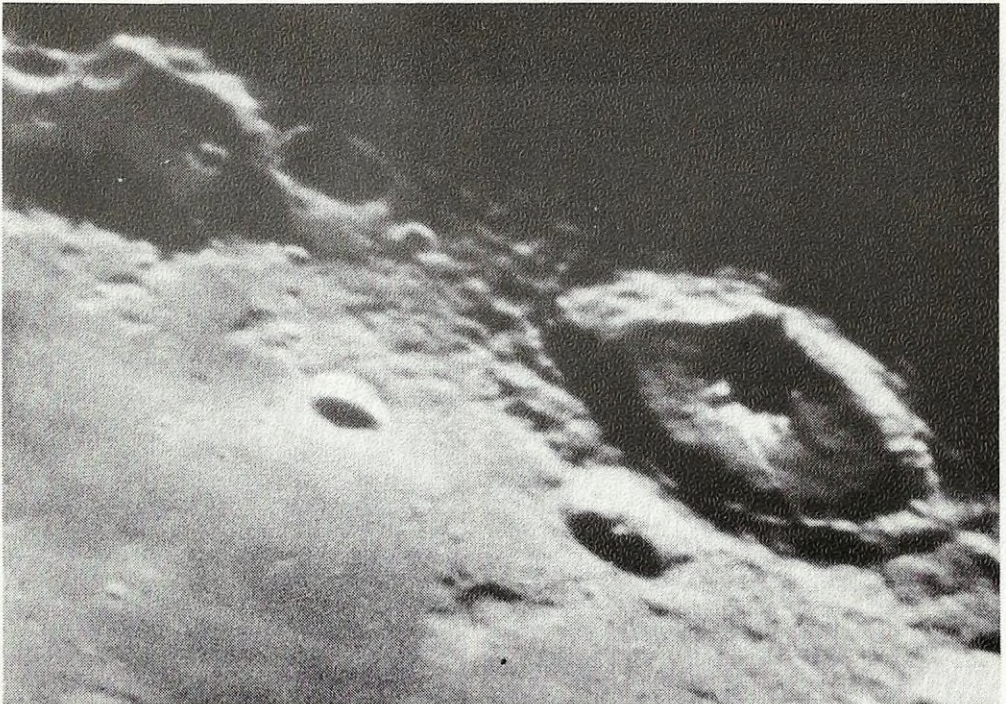
Az 1991. november 8-i sarki fény.
A felvételt Sebők György készítette
Ráktanyán, 22:30 UT-kor. Jól lát-
hatók az Ursa Major csillagai.
A fotó Fujicolor 1600-ra készült,
1,4/50-es objektívvel, 30 másod-
perces expozícióval. A színes ne-
gatívról fekete-fehér nagyítást
készítettünk.

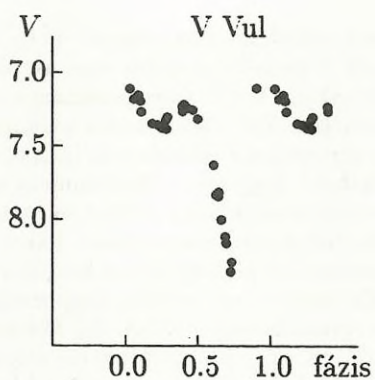
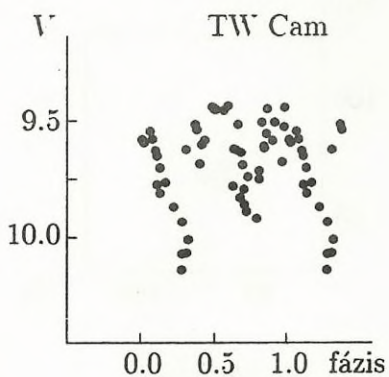
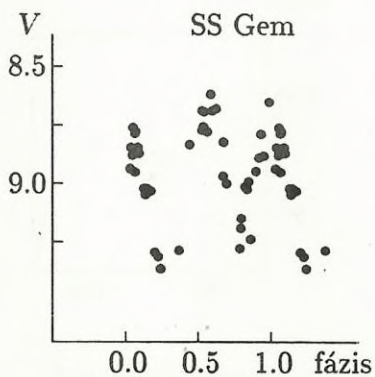
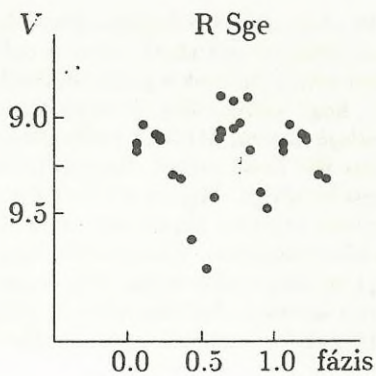
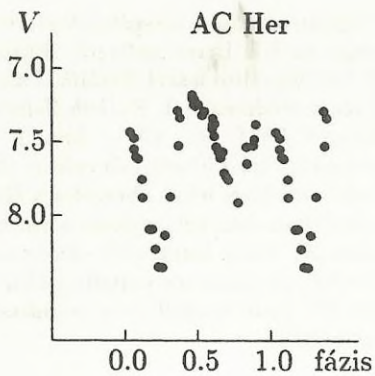

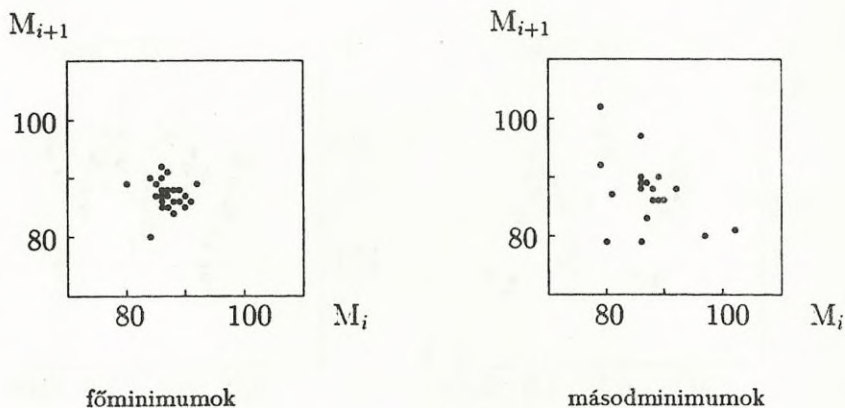
A dorpati csillagvizsgáló
dobkupolája. A felvételt
Kász László készítette

A Petavius-kráter és környezete.
Iskum József felvétele 1988.
09.28-án készült 04:00 UT-kor,
100/1000-es refraktorral,
Kodak DX filmre, 4 s expozícióval.
Használtsuk össze Mogyorósi
Imre felvételével, mely az
1991/9-es Meteorban jelent meg.

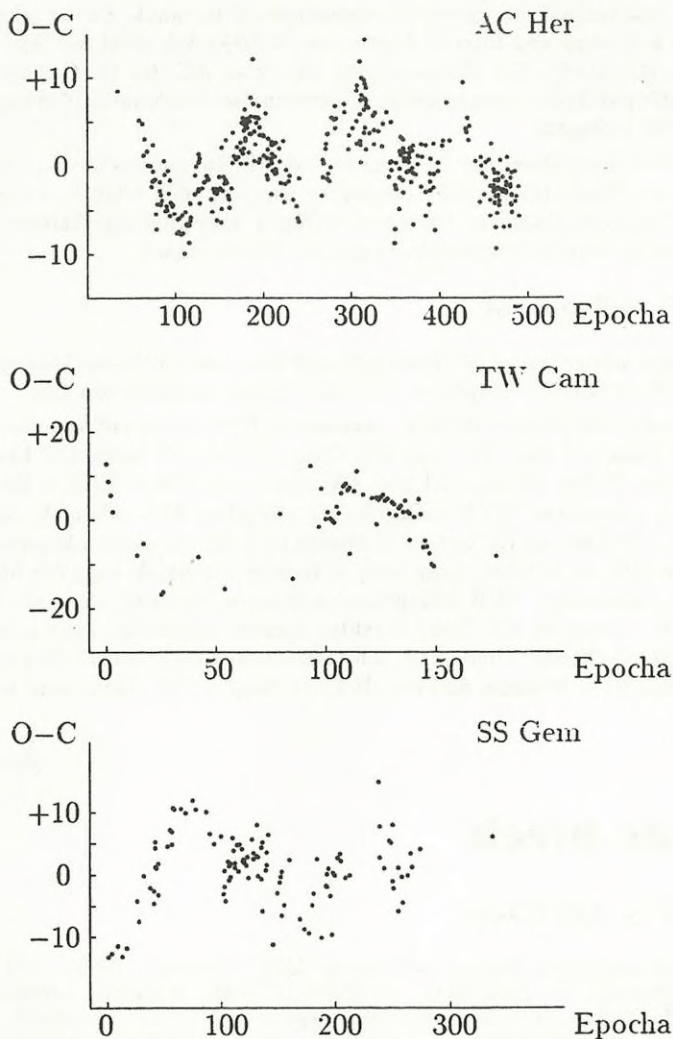
Mi okozza ezt a jellegzetes fényváltozást? Spektroszkópiai vizsgálatok szerint az RV Tauri csillagok pulzálnak, mint a cefeidák vagy az RR Lyrae csillagok. Ennél sokkal többet nem is tudunk a pulzációjukról. Az R Sct fényváltozásáról *Kolláth Zoltán* kimutatta, hogy valószínűleg alacsony dimenziójú káosz eredménye (l. *Kolláth Zoltán: Káosz a csillagászatban, Meteor csillagászati évkönyv 1991, 112. o.*), — de az R Sct nem tipikus RV Tauri csillag. Nagyon hosszú a periódusa (≈ 140 nap) és erősen változik a fénygörbe alakja. Míg az AC Her *összes* vizuális észlelését lehet ábrázolni a fázis függvényében egyetlen ábrán, ezt az R Sct-nál általában már két egymás utáni ciklusnál sem lehet megtenni. Valószínűbb, hogy a tipikus RV Tauri fénygörbét rezonancia okozza (pl. az alapl módus és egy felharmonikus közötti), de pulzációs számításokkal ezt nem sikerült igazolni. Jelenleg nincs is elfogadható RV Tauri modell — a számítások jóval kisebb periódust adnak, mint amekkorát megfigyelünk.

2. ábra

Nehezíti a helyzetet, hogy nem tudjuk százszázalékos biztonsággal, hogy mi is az alapl módus periódusa az RV Tauri csillagoknál. A formális periódus vagy annak a fele? Régebbi modellek az utóbbit részesítették előnyben. A TW Cam minimumai azonban az első esetet támasztják alá. A 2. ábra mutatja a TW Cam vizuális minimumainak úgynevezett „első visszatérési térkép”-ét. Ez egyszerűen a ciklushosszt (M_{i+1}) mutatja az előző ciklushossz (M_i) függvényében. Jól látható, hogy míg a főminimumok aránylag szabályosan követik egymást, addig a másodminimumok nagy szórást mutatnak. Mit jelent ez? Tegyük fel, hogy a formális periódus fele a pulzációs periódus. Ekkor az ábra alapján azt tapasztaljuk, hogy a TW Cam minimumai szabálytalanul követik egymást, azaz a csillag nem tartja jól a periódusát. Ha azonban azt nézzük, hogy mekkora két egymásutáni ciklus hosszának összege, akkor igencsak meglepődünk. Ha főminimumtól számoljuk, akkor ez az összeg nagyjából állandó; ha egy másodminimumtól, akkor erősen változik. Mivel feltettük, hogy a pulzációs periódus a formális periódus fele, így az fő- és mellékminimum megkülönböztetésének semmi jelentősége nincs. Ez viszont azt jelenti, hogy feltevésünk ellentmondást eredményezett — mégis jelentősége van annak, amiről azt hittük, hogy nincs. Egyszerűbb a helyzet, ha a formális periódus a pulzációs periódusa. Ekkor azt látjuk, hogy két főminimum között a távolság nagyjából állandó, míg a másodminimumok változnak (ennek az oka egyelőre nem ismert).

Az RV Tauri csillagok periódusa aránylag stabil. A 3. ábra mutatja az AC Her, az SS Gem és a TW Cam O–C diagramját. Az AC Her esetében szép hullámokat láthatunk, melyek egy negatív parabolára rakódnak. Hasonlóan hullámos a másik két csillag O–C diagramja is, de mivel jóval kevesebb adat áll rendelkezésre, így ezekről nem lehet sokat mondani. Bár a változások nagyok látszanak, valójában kicsik, az AC Her esetében pár tized naposak csupán.

3. ábra

3. Az RV Tauri csillagok fizikai jellemzői

Az RV Tauri csillagok fizikai paraméterei (pl. tömeg, sugár stb.) lényegében ismeretlenek. Amit biztosan tudunk róluk: általában fémben szegényebbek, mint a Nap és sokuknak infravörös excesszusa van. Ezek alapján általánosan elfogadott nézet, hogy az RV Tauri csillagok öreg, kis tömegű ($M_{RV} \leq 1 M_{\odot}$) objektumok, melyek túl vannak már az aszimptotikus óriáságon. Erre az infravörös excesszus utal, melyet a vörös óriás állapotban bekövetkező tömegvesztés eredményének tartanak. Ez azt jelenti, hogy e csillagok most a *Hertzsprung-Russell diagramon (HRD)* a kék oldal felé fejlődnek (azaz hőmérsékletük növekszik). Ezt alátámasztani látszik az AC Her O–C diagramja által mutatott negatív parabola — pontosan ilyen perióduscsökkenés várható el egy, a HRD-n a kék felé fejlődő csillagtól.

Pontos értékek hiányában csak becsülni tudjuk a fizikai paramétereket. Mint láttuk: a tömeg kicsi, az effektív hőmérséklet (a színkép alapján) 4000–6000 K, a sugár néhány százszorosa a Napénak. Sajnos az RV Tauri csillagok nagy többsége halvány, így nagyfelbontású spektroszkópiai vizsgálatokra egyelőre alkalmatlanok.

4. Az RVB csillagokról

A definícióból kihagytam az RV Tauri csillagok felosztását RVA-ra (közepes fényesség állandó) és RVB-re (közepes fényesség változik). Ennek az alábbi oka van.

A GCVS és az azóta kiadott névlisták összesen 16 RVB típusú csillagot tartalmaznak: LX And, TW Cam, IW Car, SX Cen, DF Cyg, CU Del, SU Gem, BT Lac, EP Lyr, U Mon, AR Pup, R Sge, RS Sge, AI Sco, RV Tau és DZ UMA. Ezek is két csoportra bonthatók — a „klasszikus” RVB csillagok és a valójában RVA csillagok. Az utóbbiak közé tartozik a TW Cam, az EP Lyr, az U Mon és az R Sge. Ezeknél a közepes fényesség változása minimális, az is lehet, hogy csak a vizuális észlelések nagyobb hibája miatt mutatkozik. A „klasszikus” RVB csillagoknál a közepes fényesség változása nagy, több magnitúdós. Itt viszont az RV Tauri karakter egészen minimális, azaz a minimumok mélysége nagyjából állandó. Mivel kevés a fotoelektromos észlelés ezekről a csillagokról, így egyelőre nem lehet biztosan állítani, de lehet, hogy az RV Tauri nem is RV Tauri típusú csillag.

Zsoldos Endre

Változós hírek

Az 1989/90-es AAVSO-év

December első napjaiban kaptuk kézhez az AAVSO Journal 1990. évi mindkét számát. A Journal a brüsszeli AAVSO-találkozó anyagát tartalmazza (a rövidebb előadásokat és a szervezetek beszámolóit). A hosszabb, egy-egy témakört felölelő előadásokat a Cambridge University Press külön könyvben jelenteti meg, melyet valamennyi brüsszeli résztvevő megkap.

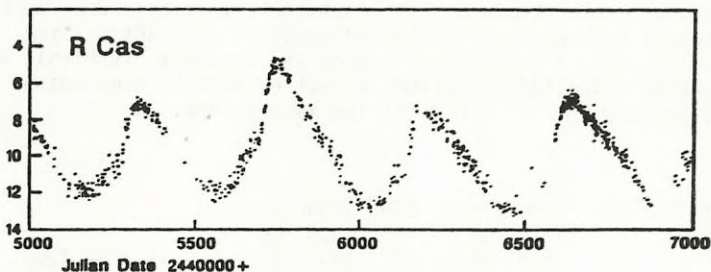
Az AAVSO Journal legfrissebb számaiban kapott helyet a három magyar beszámoló is (Mizser A.: Változócsillagászat Magyarországon, Mizser A., Szatmáry K. és Tepliczky I.: A magyar változóészlelők néhány eredménye és Szatmáry K.: Pulzáló változócsillagok kettős rendszerekben).

Különösen részletes képet kapunk az egyes nemzeti változós szervezetek munkájáról (összesen 18-ról, beleértve az AAVSO-t is).

Az 1989/90-es időszakról természetesen Janet Mattei számol be. Ez volt eddigi legeredményesebb évük, hiszen 573 észlelő 260318 megfigyelést küldött be. A legtöbb adat az USA-beli amatőröktől érkezett, összesen 93578 (195 észlelő). Őket követik a franciák 27176 adattal (47), a Dél-Afrikaiak 20672-vel (10), mi vagyunk a negyedik 18967 észleléssel (68!). Az igazat megvallva ezt az értéket illenék megtoldani a három romániai észlelő munkájával (Ckm, Kka, Stz — 5363 adat), hiszen ők teljesen a magyarországi változózáshoz kapcsolódnak. Ennek szellemében az AAVSO-lista szerint a következők végezték a legtöbb magyar észlelést: Sajtz András (3534), Papp Sándor (2820) és Kósa-Kiss Attila (1798).

Ismerős neveket találunk a legszorgalmasabb AAVSO-észlelők sorában. A legtöbb megfigyelést ismét az utolérhetetlen Danie Overbeek végezte (17290), őt követi Gerry Dyck (10108), majd Wayne Lowder (8740). Inner sanctum téren Gerry Dyck az első 6303 adattal (összes észleléseinek 62%-a), őt Michel Verdenet (2779 — 54%), majd Michael Idem (1896 — 44%) követi.

Janet Mattei bemutatja az AAVSO nyolc évtizedes fejlődését — hogyan vált az 1911-ben csak 6000 észlelést végző baráti közösségből mára teljesen önálló egyesületté, melynek "üzemeltetése" évi 500 ezer dollárba kerül. Ismét igen részletesen olvashatunk a vizuális AAVSO-adatok tudományos hasznosításáról a különféle őrtafcsoves programok keretében (Hipparcos, ROSAT, IUE, Astro-1, HST).

Az R Cas mira változó AF0EV-fénygörbéje

Jó hír, hogy többé nem osztják el 10-zel az Orion-kód változóiról érkezett adatok számát. (Ez a gyakorlat minden bizonnyal abból az időből ered, amikor az egyik észlelő egyetlen szezon alatt több mint 10 ezer becslést végzett ezekről a változókról, ezáltal — úgymond — jogtalan előnyökre tett szert a többi észlelőhöz képest). Újabb sokan nehezményezték ezt a hátrányos megkülönböztetést, hiszen az Orion-kód változóit nem könnyebb attól észlelni, mert kis égiterrületen vannak. Sőt, a fényes, kusza ködösség és a szétszórt összehasonlító csak nehezítenek az észlelő dolgán. Egyébként az egykori szorgalmas Orion-kód észlelő neve David Levy...

MIZSER ATTILA